

CIRKEVNÝ DESIATOK MEDZI OPÁTOM A BISKUPOM. K SPOROM O ŠOMODSKÉ DESIATKY V 13. STOROČÍ¹

The Church Tithes Between Abbots and Bishops. On the 13th-Century Disputes Over Somogy Tithes

Marek Druga

DOI: 10.17846/CL.2020.13.2.65-75

Abstract: DRUGA, Marek. *The Church Tithes Between Abbots and Bishops. On the 13th-Century Disputes Over Somogy Tithes.* The study deals with the circumstances and broader context of the comita tus Somogiensis tithes disputes between the Pannonhalma abbots and the Veszprem (to a lesser extent Zagreb) bishops in the 13th century. It introduces the circumstances of the Somogy tithes donation, which was granted to the Pannohalma Abbey by King Stephen, and the gradual legal anchoring of religious tithes in Hungarian legislation. Following the introduction of the broader context, which had helped to form the bishops' claim for the tithes, the study proceeds to focus on the circumstances of specific court trials, then on the mechanisms of asserting and securing the bishops' and abbots' claims for the tithes and, finally, on the methods of solving particular disputes. The study demonstrates the wide range of ways, in which bishops and abbots prevailed in disputes. Bishop from Veszprém based his claims on the right of bishops to tithes. This right was already secured by canon law and by the Hungarian royal laws of the kings of St. Stephen, St. Ladislav and Coloman. On the other hand, abbot from Pannonhalma monastery Urias tried to enforce his claims with the false charter of Pannonhalma abbacy and with the authority of the king St. Stephen. The study thus emphasizes the unique confrontation between bishops and abbots in the disputes over the whole comitatus tithes.

Keywords: *Pannonhalma, tithes, abbas, bishop, law-suit*

V poslednej dobe opätovne rozvírila vody maďarskej medievalistiky problematika šomodských desiatkov, ktoré mal darovať Pannonhalmškému kláštoru pri jeho založení kráľ sv. Štefan. Témou na diskusiu sa tentokrát stala zmienka rábskeho biskupa Hartvika o každom desiatom dieťaťi darovanom opátstvu v rámci desiatku (Lados 2016, 73-98; Solymosi 2016, 11-24). Šomodské desiatky pritom pútajú pozornosť historickej vedy z viacerých perspektív. Do okruhu záujmu maďarských medievalistov sa dostávajú predovšetkým okolnosti vzniku donácie a rozsah cirkevných právomocí opátov a biskupov na území Šomodského komitátu.² Nasledujúce riadky predstavujú skôr pokus o pohľad na početné spory, ktoré nároky opátov či biskupov na príjmy z desiatkov nevyhnutne vyvolávali. Pozornosť bude v príspevku zameraná na okolnosti, ktoré pôsobili ako podnety súdnych sporov, na mechanizmy presadzovania a zabezpečovania nárokov na desiatky

¹ Táto práca bola podporená agentúrou VEGA v rámci projektu: VEGA 2/0129/18: *Panovnícka moc v stredoveku. Vývoj panovníckej moci od veľkomoravských kniežat po uhorských kráľov neskorého stredoveku.*

² K otázke údajných biskupských právomocí Pannonhalmy na území Šomodského komitátu pozri bližšie Kristó 2002, 449-453; Zsoldos 2002a, 451-461; Zsoldos 2002b, 471-477; Solymosi 2002, 439-448.

a čiastočne na efektivitu zavádzania normatívnych opatrení do praxe. Do popredia sa teda budú dostávať predovšetkým výrazne interpolované privilegialne listiny z prelomu 10./11. storočia, pápežské a panovnícke konfirmácie starších písomností, ale aj rozhodnutia ďalších predstaviteľov súdnej moci, ktoré do tohto (v uhorských pomeroch) ojedinelého stretu o právo na komitatné desiatky zasahovali. Spory o šomodské desiatky síce nevznikli len v stretoch opátov s biskupmi, v texte však bude dôraz kladený predovšetkým na konfrontáciu opát – biskup.

Na úvod bude vhodné pristaviť sa aspoň v krátkosti pri okolnostiach vzniku nárokov pannohalmských opátov na šomodské desiatky. Podľa údajnej privilegialnej listiny kráľa Štefana z roku 1001 (1002?) postavil (či skôr dokončil) panovník na Panónskom vrchu kláštor sv. Martina. Na zapotrebenie mníchov daroval opátstvu desiatky podrobeného šomodského obyvateľstva, ktoré pozostávali zo všetkých vecí či produktov práce (*de omnibus negociis*), statkov (*praediis*), pôdy (*terris*), viníc (*vineis*), sejby (*segetibus*), mýt (*vectigalibus*) či vína hostí (*vinumque hospitum*) (Györffy 1992, 40, č. 5/II). Štefan uskutočnil donáciu údajne z vďačnosti za pomoc sv. Martina pri porážke odboja Šomodského komitátu (v skutočnosti šomodského kniežata Kopáňa). V maďarskej historickej vede prevláda názor, že k darovaniu desiatok prišlo v čase založenia kláštora. Naproti tomu sa v príspevku o okolnostiach vzniku donácie snažím poukázať na nezrovnalosti, ktoré sa s takouto interpretáciou prameňov spájajú. Len ťažko si totiž v čase prakticky neexistujúcej cirkevnej správy predstaviť ako hlavnú zložku hmotného zaopatrenia mníšskej komunity predchádzajúcou skúsenosťou neoverenú a úradným aparátom včasnostredovekého štátu logisticky sotva zvládnuteľnú položku. Šomodský komitát sa navyše nespomína ani pri vymedzení diecézneho územia Vesprímskeho biskupstva z roku 1009, čo vyvoláva vážne pochybnosti o jeho skoršom zriadení ako politicko-správnej jednotky, a tým aj o autentickosti časti privilegialnej listiny pre Pannohalmu, ktorá sa venuje desiatkom. V Menšej svätostefanskej legende (*Legenda minor Sancti Stephani regis*) sa navyše zachovali pravdepodobne zlomky staršej vrstvy informácií o obdarovaní Pannohalmského kláštora. Autor hagiografie uvádza, že Štefan učinil z podrobeného obyvateľstva služobníkov kláštora a až neskôr, údajne na radu svojho blízkeho okolia, obmedzil pôvodné rozhodnutie len na výber desiatok. Za zmienku stojí aj samotná podstata votívneho daru sv. Martinovi (*votum Sancto Martino*). Donácia Štefana totiž spočívala v očakávaní pomoci svätca v nadchádzajúcom boji s Kopáňom – v prípade donácie cirkevných desiatok by tak protihodnota za túto pomoc spočívala v platbe, ktorej by sa Štefan nevzdával ani z panovníckych, teda vlastných príjmov. Domnievam sa, že pôvodne mohli plynúť Pannohalme z územia porazeného šomodského kniežata skôr príjmy, ktoré sa viazali na práva pannohalmských opátov ako cirkevných zemepánov a zároveň držiteľov panovníkom prepustených dávok zdaneného obyvateľstva. Domnienku argumentačne podopiera aj silné majetkové zázemie opátstva na šomodskom území, ktoré preukázateľne siaha už do 11. storočia. Až niekedy po roku 1009, keď sa postupne stávali desiatky stabilnou a stále významnejšou súčasťou príjmov cirkevných inštitúcií (na prvom mieste biskupstiev), sa tak mohli nároky pannohalmských opátov definitívne obrátiť k cirkevným desiatkom. Tieto nároky opátov mohli byť zároveň presadené v dôsledku silného povedomia o podriadení územia šomodského kniežata a všetkých z neho plynúcich príjmov Pannohalme. So sformovaním diecézneho územia Vesprímskeho biskupstva, do ktorého sa dostal pravdepodobne až niekedy po roku 1009 aj šomodský región, mohlo prichádzať k prvým prejavom nespokojnosti biskupov a k následnej kompenzácii stratených desiatok obdarovaním biskupstva kráľovským majetkom alebo dvorcami (*Cortou*) s príslušnými príjmami a obyvateľstvom (Druga 2019, 75-88).

Odvádzanie cirkevných desiatok má dlhú, do neskorej antiky siahajúcu tradíciu. Spočiatku dobrovoľné dary prinášané v košoch k bránam kostolov postupne nahrádzala desiata časť úrody veriacich (*decimae, decimationes*), pričom od konca 5. storočia už nariadenia pápežov Simplicia (468 – 483) a Gelasia (492 – 496) nasmerovali tieto príjmy do rúk biskupov (Érszegi 1996, 51-52). Odvod desiatok ako povinnú platbu cirkvi definovali synodálne nariadenia 6. storočia.

Niekedy v tomto období možno hľadať aj dávne korene všeobecne rešpektovaného zvyku, podľa ktorého delil biskup tri štvrtiny desiatkov medzi klérus, chudobu a prostriedky určené na opravu a zveladenie cirkevných stavieb. Jednalo sa o teoretický model, ktorý bol nezriedka zneužívaný samotnými biskupmi, častejšie však vlastníckmi a neskoršími laickými patrónmi kostolov. Výber desiatkov napokon dlhodobo zabezpečoval svetský úradný aparát, nezriedka tak disponovali predovšetkým desiatkami určenými nižšiemu kléru laici. Hoci sa odvádzanie desiatkov pôvodne týkalo všetkých príslušníkov kresťanského spoločenstva, povinnosť platiť desiatok postupne snímali početné imunity, ktoré smerovali k predstaviteľom svetskej nobility a predovšetkým duchovného stavu. Postupné zavádzanie desiatku do uhorskej spoločnosti nachádzalo oporu aj v kráľovskom zákonodarstve. Práve nariadenia panovníkov tak možno označiť za právnu záruku vymáhateľnosti tejto biskupom adresovanej platby.

S povinnosťou odvádzat' cirkevný desiatok sa je možné stretnúť už v zákonoch kráľa sv. Štefana.³ 52. kapitola jeho druhej knihy zákonov ďalej nariaďuje každému, kto by desiatok odovzdať odmietol, zaplatiť devätnásobok hodnoty desiatku.⁴ Z kontextu nariadení kráľa Štefana o desiatkoch ďalej vyplýva ich nasmerovanie do rúk episkopátu – každé odcudzenie desiatkov náležiacich biskupom trestá panovník ako krádež, pričom biskupom sa prisudzuje aj právo na celú výšku následnej pokuty.⁵ Konkrétnejšie nariadenia už obsahujú zákony kráľa Ladislava. Podľa jeho prvého zákonníka (nariadenia Szabolcsskej synody z roku 1092) mali platiť slobodní desiatky biskupom, kým ľudia darovaní do služby cirkvi mali desiatky odvádzat' príslušným kostolom, do ktorých farského obvodu patrili.⁶ Zákonodarstvo kráľa Ladislava zároveň navodzuje dojem voľnejšej dispozície biskupa s desiatkami, keď o povinnosti biskupa postupovať štvrtinu desiatkov miestnemu kléru informuje len v súvislosti s hospodárskym zvieratstvom, z ktorého prijal biskup desiatok na území inej diecézy.⁷ Szabolcsská synoda už približuje aj spôsob výberu desiatkov. Na ich odvádzanie mali dohliadať úradníci biskupov (pristaldi), v sporných prípadoch pristaldi kráľa a župana.⁸ S odkazom na staro- či novozákonné texty priznáva biskupom desiatok aj zákonodarstvo za vlády kráľa Kolomana.⁹ Podľa I. Kolomanovej knihy zákonov mali smerovať desiatky z viníc opátov a svetského kléru do rúk biskupov, na diecéznom území ktorých bola úroda pestovaná.¹⁰ II. kniha zákonov kráľa Kolomana obsahuje zmienku o všeobecnej povinnosti platiť desiatky biskupom s výnimkou služobníkov cirkvi, ktorí majú platiť desiatky kostolom.¹¹ Odvádzanie desiatkov upresňuje aj nariadenie I. Ostrihomskej synody, podľa ktorej nie je svetský ani reholný klérus

³ „*Si cui Deus decem dederit in anno, decimam Deo det*“ (Stephanus II, 20. Bak et al. 1999, 11).

⁴ „*Et si quis decimam suam abscondit, novem solvat*“ (Stephanus II, 20. Bak et al. 1999, 11).

⁵ „*Et si quis decimationem episcopo separatam furatus fuerit, diiudicetur ut fur, ac huiusmodi compositio tota pertineat ad episcopum*“ (Stephanus II, 20. Bak et al. 1999, 11).

⁶ „*Episcopi de liberis accipiant decimas. Liberi vero, cuicumque episcopo vel comiti adhaeserint, sicut eis placuerit, ita habeantur, salva tamen libertate. Qui autem pro animarum salute libertati mancipati fuerint, eo tenore tamen, ut ecclesiae serviant, ipsi nemini, nisi soli presbytero administrent*“ (Syn. Szab., 30. Bak et al. 1999, 57).

⁷ „*Episcopi qui decimationem pecorum in alio episcopatu nascentium accipiunt, quartam partem presbyteris in suo episcopatu manentibus tribuant*“ (Syn. Szab., 33. Bak et al. 1999, 57).

⁸ Syn. Szab., 33. Bak et al. 1999, 58-59.

⁹ „*De tributis autem et vectigalibus sicut comitibus tertiam partem dari decrevimus, ita decimam quoque episcopis censemus, quibus tam novi quam veteris testamenti pagina decimas dandas esse proclamat*“ (Colomanus, 25. Bak et al. 1999, 26).

¹⁰ „*Presbyteri et abbates, seu cuiuslibet personae dignitatis, ecclesiae decimationem persolvant, in cuius territorio agriculturam exercent aut vindemiant*“ (Colomanus, 66. Bak et al. 1999, 30).

¹¹ „*Decretum est in sancta synodo ac omnibus, ut episcopis populus sanctae ecclesiae decimas omnium quae possident, servi vero ecclesiae parochiano presbytero tres denarios impendant*“ (Syn. Strig., 90. Bak et al. 1999, 65).

povinný odvádzať desiatky z oviec, obilia či vínných pivníc.¹² Zlatá bula Ondreja II. z roku 1222 sa napokon už len stručne zmieňuje o povinnosti odovzdávať desiatky vo víne a obilí miesto ich odvádzania v peniazoch.¹³

Kráľovské zákonníky z obdobia vlády Arpádovcov tak v hrubých obrysoch načrtávajú panovníkmi podporovaný nárok biskupov na desiatky. Zároveň naznačujú tendenciu presmerovávať desiatky ľudí darovaných cirkvi smerom ku kostolom. Postupne sa menili aj podmienky, za ktorých platili desiatky príslušníci duchovného stavu. Kolomanove staršie zákony ešte obsahujú zmienky o povinnosti rehoľného kléru odvádzať desiatky biskupom, I. Ostrihomska synoda však už mníchov od platenia desiatok sčasti oslobodzuje. Nemožno pochybovať, že sa na prelome 11./12. storočia formovali nariadenia o desiatku pod výrazným vplyvom aktívne vystupujúceho episkopátu. V tomto období zrejme prichádzalo k zvýšenému náporu biskupov na predchádzajúce výsady nárokovanej opátstvami, predovšetkým na exempčnú právomoc kráľovských kláštorov, práva opátov používať biskupské insígnie a na výber desiatok. Ďalšiu hrozbu predstavovala pre kláštory (dalo by sa tu však uvažovať o cirkevných inštitúciách všeobecne) cirkevná politika kráľa Kolomana a s ňou súvisiaci nápor svetskej moci na ich hospodárske privilégia a majetky (podrobne Font 1999, 42-47). Niekde k začiatku 12. storočia tak zrejme siaha aj zvýšené úsilie pannohalmských opátov o zabezpečenie starších práv kláštora prostredníctvom pápežských konfirmácií.

Prvý náznak ohrozenia šomodských desiatok náležiacich Pannohalmskému opátstvu je možné hľadať už v pápežskej listine Paschalisa II. z roku 1102. Podľa zákonodarstva aktuálne vládnuceho Kolomana mali byť výnosy kláštorov a ďalších cirkevných inštitúcií z rybolovu redukované na mieru, ktorá stačila na obživu kléru. Panovník nemal siahať iba na hospodárske výsady darované cirkvi ešte kráľom Štefanom.¹⁴ V dobe kulminujúceho kultu svätého kráľa sa tak stávali kláštorné privilégia zaštitené menom sv. Štefana jediným účinným prostriedkom voči cirkevnej politike Kolomana a sekularizačným tendenciám. Nepochybne na žiadosť opáta Petra tak dal potvrdiť Paschalis II. Pannohalme držbu deviatich kostolov s príslušenstvom na území vesprímskej, rábskej a ostrihomskej (arci)diecézy, ďalej staršie cirkevné privilégia a desiatky, ktoré mal kráľ Štefan zabezpečiť kláštoru ich „kúpou“ od Vesprímskeho biskupstva (*decimae vero, quas Stefanus rex ab ecclesia Sancti Michahelis emit*), teda pravdepodobne ich výmenou za kráľovský dvorec (*Cortou*) s príslušnými príjmami a obyvateľstvom (Györffy 1992, 331-334, č. 117). Zvyšujúcu sa potrebu právnej fixácie majetkov, privilégií a desiatok Pannohalmského kláštora zvýrazňujú v priebehu 12. storočia aj pápežské listiny Alexandra III., Urbana III. a Kolomana III. z poslednej tretiny 12. storočia. (Erdélyi 1902, 606-608, č. 18; 612-613, č. 24; 613-614, č. 25). Výzva Alexandra III. z roku 1181 k zachovávaní práv opátstva (*eorum libertates custodire*) už napokon smerovala výlučne k uhorským (arci)biskupom (Erdélyi 1902, 609, č. 20). Otázka oprávnenosti nárokov pannohalmských opátov či vesprímskych biskupov na šomodské desiatky tak bola veľmi pravdepodobne aktuálna už v priebehu 11./12. storočia. Nedostatok zmienok o starších sporoch tu možno spájať, skôr ako s absenciou rozporov, s nedostatočným písomňovaním právnych aktov počas dlhého obdobia doznievajúcej právnej tradície založenej na staršom zvykovom práve. Podľa svedectva zachovaných písomných prameňov sa však napokon desiatkové spory vystupňovali až v druhej dekáde 13. storočia.

Dôvody vzniku sporov o šomodské desiatky sa tradične hľadajú v príchode ambiciózneho a mimoriadne schopného opáta Uriáša do Pannohalmy. Primárne motívy, ktoré klerikov do týchto sporov vŕhali, možno pritom spájať predovšetkým s narastajúcou ekonomickou výnosnosťou

¹² Syn. Strig., 64. Bak et al. 1999, 64.

¹³ Bak et al. 1999, 34.

¹⁴ „*Similiter decrevimus piscinas monasteriis et ecclesiae datas, alias quidem reddere, sed necessarias quotidiano fratrum usui relinquere, nullas vero nisi superfluas auferre*“ (Colomanus, 16. Bak et al. 1999, 26).

desiatkovej platby. Na začiatku 13. storočia možno pozorovať zvýšené úsilie rehoľného kléru o výber desiatkov z územia v kláštornej držbe, prípadne z farských obvodov kostolov pod správou opátov. Tieto dôvody stáli aj za vypuknutím sporov o desiatky medzi benediktínskymi kláštorami v Pannonhalme a Somogyvári. Predstavy francúzskych mníchov v Somogyvári o nároku na desiatu časť príjmov z rehoľných majetkov, vrátane samotného mesta Somogyvár, znamenali zrejme dočasné presmerovanie vybraných desiatkov k pivniciam a sýpkam tejto filie francúzskeho opátstva v St. Gilles. Listina Ostrihomského arcibiskupstva z roku 1210 však už zároveň dokladá prvé úspechy opáta Uriáša v desiatkových sporoch. Ostrihomský arcibiskup Ján a komes Tibor potvrdili ako zmierovací sudcovia právo Uriáša na desiatky zo šomodského vína a na tri štvrtiny desiatkov kaplnky sv. Petra v meste Somogyvár. Ročné príjmy somogyvárskeho opátstva z desiatkov sa tak obmedzili na 80 sudov vína pre potreby jeho mníchov (Wenzel 1861, 102-104, č. 59). Gilbertov nástupca Herveus súdne rozhodnutie niekoľko rokov v plnej miere rešpektoval a z listiny opáta vyplýva, že tak činil v záujme zachovania dobrých vzťahov s predstaveným Pannonhalského kláštora (Erdélyi 1902, 632, č. 45). V roku 1238 opätovne riešil palatín Dionýz sťažnosti Uriáša ohľadom zadržovania jemu náležajúcej desiatej časti z úrody, statkov, vínnych pivníc, hospodárskeho zvieratstva a desiatkov kaplnky sv. Petra (Erdélyi 1902, 761-762, č. 176). Francúzski opáti mali teda tendenciu, pravda za cenu istých kompromisov, nárokom Uriáša skôr ustupovať. Desiatky kaplnky sv. Petra na najbližšom a najvýnosnejšom majetku opátstva napriek tomu pre predstavených kláštora ostávali, najmä po nástupe nových opátov, naďalej potenciálnym zdrojom kláštorných príjmov.

K intenzívnejším atakom Uriáša voči právam vesprímskych biskupov na desiatky z územia celého Šomodského komitátu prichádzalo až od roku 1211, teda za episkopátu Roberta z Lutychu. Biskup západoeurópskeho pôvodu pôsobil najneskôr od roku 1207 ako kráľovský kancelár Ondreja II., o dva roky bol investovaný ako vesprímsky biskup a svoju cirkevnú kariéru završil v roku 1227 ako ostrihomský arcibiskup. Robert bol navyše diplomatom v službách kráľa – silná pozícia na kráľovskom dvore a osobné schopnosti mu v nasledujúcich rokoch umožnili úspešne hájiť práva vesprímskych biskupov v oblasti ekonomických a cirkevných výsad biskupstva. Na sklonku roka 1211 bol biskup vyslaný panovníkom do Ríma, kde mali jeho diplomatické schopnosti poslužiť pri urovnávaní kompetenčných sporov medzi ostrihomským a kaločským arcibiskupom (Erdélyi 1902, 152). Tu sa dostal pred pápežom do priamej konfrontácie s osobne prítomným pannonhalským opátom Uriášom. Predstavený Pannonhalského kláštora napádal predovšetkým cirkevnú politiku biskupa v otázke výberu šomodských desiatkov. Podľa podania Uriáša zbavoval Robert z Lutychu slobodné služobníctvo biskupa (*conditionales homines*), zvonárov (*pulsatores*) a ďalších služobníkov cirkvi na jeho diecéznom území desiatkovej povinnosti. Biskup ďalej odmietal na ťažšie prístupných miestach v periférnych oblastiach komitátu zakročiť voči pastierom sviň, ktorí dlhodobo neodvádzali desiatok, a odnímal kostolom a kaplnkám cirkevnú príslušnosť k opátstvu, čím oberal kláštor o štvrtinový podiel z desiatkov. Uriášova sťažnosť smerovala aj ku kňazom, ktorí skupovali od služobníkov kráľa víno ešte pred výberom desiatkov, čím opátstvo prichádzalo o ďalšiu časť desiatkovej platby. Opát žiadal pápeža o zakročenie voči zadržovaniu desiatkov biskupom a o presmerovanie odvádzania všetkých šomodských desiatkov do držby opátstva tak, ako to nariaďovali už privilégia Paschalisa II. a sv. Štefana.¹⁵

Vesprímsky biskup prešiel do okamžitej protiofenzívy. Pred pápežom žiadal predovšetkým navrátenie šomodských desiatkov, pokiaľ opát nebude schopný predložiť relevantný dôkaz o nespochybniteľnom práve na ne. Robert z Lutychu zároveň požadoval od opáta náhradu

¹⁵ „[...] *petebas, ut idem episcopus non impediatur nec faciat impediri, quominus omnes, qui in Simigiensi comitatu consistunt, de omnibus, que possident, decimas integras sibi solvant, sicut plene in privilegio felicis memorie Paschalis pape ac sancti regis Stephani continentur*“ (Erdélyi 1902, 634, č. 48).

za neprávom vyberanú štvrtinu desiatkov na zveľadenie a opravu cirkevných budov (*quarta fabricae ad reparandam ecclesias*), ktorá náležala biskupom. Vespřímsky biskup sa ohradzoval aj voči obmedzeniam cirkevných právomocí, ktoré spadali pod práva episkopátu. Opát mal hmotne zabezpečiť pohostenie biskupa počas jeho prítomnosti na šomodských majetkoch opátstva. Biskup ďalej žiadal o zbúranie kaplniek vo Füzitő v oblasti Zselicsského lesa a v dedine (pastierov svíň) sv. Ladislava, ktoré boli postavené bez jeho súhlasu, zároveň o navrátenie kaplniek v Tepej a Kőröshegy (Erdélyi 1902, 634, č. 48). Stojí za zmienku, že posledné dve menuje v držbe Pannonhalmského opátstva už pápežská listina Paschalisa II. z roku 1102. O argumentačných schopnostiach Uriáša na druhej strane niet pochyb, pápež tak bol ochotný potvrdiť nároky opáta, pravda pod podmienkou, že Uriáš predloží autentickú listinu Štefana trom uhorským prelátom na porovnanie s jej predloženým prepisom. V otázke cirkevných právomocí na šomodskom území mali byť do vynesenia rozsudku zachované nároky vespřímskeho biskupa s dodatkom, ktorý predsa len ponechával opátovi istý manévrovací priestor (Fejér 1829a, 134).

Protiútok biskupa naznačuje sebavedomie „svetského“ preláta, ktoré vychádzalo zo všeobecne uznávaného, aj uhorským kráľovským zákonodarstvom explicitne zdôrazňovaného práva episkopátu na desiatky z územia vlastnej diecézy. Pápežská listina Inocenta III. z roku 1212 a konečné rozhodnutie pápeža z roku 1215 zároveň poodhaľujú ďalšie súvislosti. Uriáš prichádzal do Ríma s nárokmi, ktoré mala argumentačne podporiť pápežská listina Paschalisa II. a prepis údajnej privilegijálnej listiny sv. Štefana. Autentickosť posledne menovanej písomnosti bola zrejme okamžite spochybnená Robertom z Lutychu. Inocent III. totiž potvrdzoval a prepisoval opátom predloženú a biskupom niekoľkokrát spochybnenú privilegijálnu listinu kráľa Štefana, aby už v budúcnosti nemožla byť označená za listinný podvrh.¹⁶ Desiatky z celého územia Šomodského komitátu boli v plnej miere priznané opátovi, vrátane biskupom požadovanej štvrtiny desiatkov určenej na opravu cirkevných stavieb. Výnosy z farských obvodov kostolov a kaplniek opátstva na diecéznom území biskupa mali pripadnúť opátovi, cirkevno-právne mali naďalej podliehať Vespřímskemu biskupstvu. Pápežské rozhodnutie bolo teda vo väčšine sporných bodov priaznivo naklonené opátstvu. Naopak, ústupky voči nárokom biskupa sa obmedzili na priznanie cirkevnej príslušnosti kostolov a na každoročnú platbu za stratu štvrtinového podielu z desiatkov vo výške 10 mariek, ktoré mali byť vyplácané biskupstvu opátom (Erdélyi 1902, 634–635, č. 48).

Na prvý pohľad tak môže zarážať skutočnosť, že na pápežské rozhodnutie rezignoval už o tri roky práve pannonhalmský konvent. Nadchádzajúci sled udalostí však vhodne ilustruje pomerne nestabilné pozície opátstva na odľahlom šomodskom území pod správou vespřímskeho biskupa. Krehká rovnováha nastolená Inocentom III. sa naštrbila po odchode Uriáša do Svätej zeme v rámci križiackej výpravy Ondreja II. (jeseň 1217). Nasledovalo opätovné zadržiavanie desiatkov biskupom, napádanie úradníkov opátstva, následné odmietnutie vyplatenia ročnej kompenzácie za desiatky biskupstvu, cesta priora opátstva do Ríma (január 1218) a snaha konventu o zrušenie pôvodného rozhodnutia a vydania nového.¹⁷ Za pozadím krokov pannonhalmských mníchov možno hľadať predovšetkým nedodržovanie pôvodných nariadení Inocenta III., podceňiť však nemožno ani nespokojnosť konventu s odvádzaním ročného poplatku a s cirkevno-právnym

¹⁶ „[...] vos ad iuris vestri defensionem privilegium Sancti Stephani regis produxistis, quod idem episcopus multis modis nisus est inprobare. Sed vobis e contrario diversis rationibus resistentibus ipse tandem in sua intentione defecit. Ne igitur ipsi privilegio ulterius possit opponi vicium falsitatis, illud quod contradicto iudicio comperimus esse verum, de verbo ad verbum presenti pagine iussimus annotari“ (Erdélyi 1902, 633, č. 47).

¹⁷ O udalostiach informujú listiny pápeža Honorisa III. adresované vespřímskemu biskupovi z 1. februára a 3. marca 1218 (Fejér 1829b, 258; Erdélyi 1902, 644, č. 56).

podriadením šomodských kostolov a kaplniek opátstva biskupstvu.¹⁸ Pannonhalmští opáti sa totiž už po celé 12. storočie snažili zabezpečovať výnimočné postavenie opátstva pápežskými listinami, ktoré ich oslobodzovali od akýchkoľvek zásahov diecéznych biskupov. Z tohto pohľadu mohlo byť rozhodnutie Inocenta III. vnímané mníchmi ako zásah do ťažko vybojovanej kláštornej exempcie. Za dôrazom pannonhalmského konventu na dodržiavanie cirkevných výsad možno pritom opätovne hľadať predovšetkým ekonomické motívy. Nejednoznačne definované právomoci opátov pri ďalšom rozširovaní počtu šomodských kostolov a kaplniek totiž mohli ohrozovať aj perspektívu potenciálneho rastu desiatkových príjmov kláštora. Práve kvôli zefektívneniu výberu desiatkov a ďalších príjmov mohlo prichádzať za opáta Uriáša k systematickejšiemu sceľovaniu kláštorných majetkov na území Šomodského komitátu ich výmenou, kúpou a predajom. Relatívne husto osídlené majetkové komplexy v kláštornej držbe poskytovali vidinu vyšších príjmov, odvody z nich však mohli byť na diecéznom území Vesprímskeho biskupstva aj pod účinnejšou kontrolou kláštornej byrokracie. Proces stmelovania šomodských majetkov opátstva bol v období pred tatárskym vpádom ukončený ziskom starej šomodskej lokality Stoličnobelehradského prepošstva v Bogáte. Neďaleko južných brehov Blatenského jazera sa tak dotvorila jedna z najľudnatejších enkláv majetkov Pannonhalmského opátstva v 13. storočí.¹⁹

Rozhodnutie prelátov poverených pápežom Honoriom III. vynesím rozsudku v podstate ponechávalo v platnosti status quo. Tento stav umožnil Uriášovi v nasledujúcich rokoch zefektívniť v minulosti skôr teoreticky nárokovany výber desiatkov. Nespokojnosť vesprímskeho biskupa mala byť naďalej kompenzovaná ročne odvádzaným poplatkom za stratu štvrtinového podielu z nich. V roku 1227 však prepukol neriešený problém zakladania nových kostolov na území vesprímskej diecézy. V bezprostrednej blízkosti jednej z najľudnatejších šomodských dedín v kláštornej držbe (Tepej neďaleko spomenutej lokality Bogát) dal postaviť Uriáš bez povolenia biskupa kaplnku (pravdepodobne sv. Jakuba) na lokalite s príznačným názvom Remete. Cirkevná stavba bola následne vypálená a mnísi napadnutí ľuďmi vesprímskeho biskupa (Wenzel 1861, 246, č. 144). Na druhej strane sa zachovala aj zmienka o protestoch Uriáša proti biskupom postavenej kaplnke v blízkosti kláštornej kaplnky sv. Ladislava v Zselicskom lese. Nástupca Roberta z Lutychu Bertalan bol následne nútený priznať pred pápežským legátom Jakubom právo opátstva na štvrtinový podiel z desiatkov vo farskom obvode biskupom postavenej kaplnky. Uriáš následne presadil, nepochybne zásluhou silného postavenia na kráľovskom dvore, aj obnovu zhorenej kaplnky v Remete, ku ktorej mu pričlenil Ondrej II. ako náhradu za vzniknuté škody dve poplužia.²⁰ Intenzita desiatkových sporov s Vesprímskym biskupstvom sa už následne po dosadení Roberta z Lutychu na arcibiskupský stolec v Ostrihome výrazne zmiernila.

V rozmedzí rokov 1210 – 1232 sa Uriáš súdil o šomodské desiatky aj so Záhrebským biskupstvom. Požiadavku na desiatky z úrody, lesov, hospodárskeho zvieratstva, daní, mýt a na desiatky troch šomodských kaplniek (sv. Kríža, sv. Trojice a sv. Barnabáša) predložil opát pred pápežom Inocentom III. už v roku 1210, následne na všeobecnej synode na jeseň roku 1215. Od tohto roku sa záhrebskí biskupi voči nárokom opáta, ktoré boli opäť argumentačne podporené pápežskými listinami z 12. storočia a privilegálnou listinou sv. Štefana, bránili nepretržitou držbou desiatkov za ich predchodcov. Na napadnuté desiatky šomodských kaplniek si biskupi nárokovali ako na súčasť desiatkovej platby vyberanej na vlastnom diecéznom území. K dohode medzi sporiacimi sa stranami prišlo až po dlhých 22 rokoch. Podľa dvoch listín pápeža Gregora IX. z roku 1232 sa

¹⁸ V týchto príčinách videl obnovenie sporu už László Erdélyi (1902, 155).

¹⁹ Ku genéze kláštorných majetkov pred tatárskym vpádom pozri podrobnejšie László Solymosi (1996, 515-526).

²⁰ Priebeh sporov v dvadsiatych rokoch 13. storočia vyčerpávajúco spracoval už László Erdélyi (1902, 156-157).

Uriáš desiatkov na diecéznom území Záhrebského biskupstva za riekou Drávou zriekol za cenu pomerne rozsiahlych ústupkov. Opát totiž získal ako kompenzáciu desiatky a majetky náležiace k sporným kaplnkám a odškodné za straty a súdne náklady vo výške 500 mariek. Konečná suma mala byť opátstvu vyplatená v kvalitných, za vlády Ondreja II. v Uhorsku už pomerne rozšírených friesachských denároch v dvoch splátkach.²¹

Prvé úspechy v desiatkových sporoch a argumentačná sila tzv. privilegiálnej listiny kráľa Štefana vháňala Uriáša do konfrontácie s ďalšími cirkevnými inštitúciami.²² V súvislosti s nevšednou šírkou súdnych sporov sa tlačí do popredia otázka, či za nimi skutočne možno vidieť len silnú osobnosť opáta, teda s nástupom Uriáša spájané systematické úsilie o právnu legitimizáciu dávno existujúcich nárokov na cirkevné desiatky z územia Šomodského komitátu. Na dôvody prepuknutia desiatkových sporov je totiž možné hľadiť aj z podstatne širšej perspektívy. Od prelomu 12./13. storočia sa z ekonomického hľadiska postupne presúval dôraz od darovanej pracovnej sily a naturálnej produkcie k držbe pôdy a k peňažným príjmom, ktoré sa s ňou spájali.²³ Do tohto kontextu možno zasadiť aj desiatkové spory. Význam desiatkov sa mohol v celom stredoeurópskom priestore zvyšovať predovšetkým v dôsledku nárastu hospodárskej produkcie a počtu obyvateľstva, podceňiť však nemožno ani stále efektívnejší systém správy majetkov vo vlastnej rézii cirkevných inštitúcií.²⁴ V súvislosti so spormi o šomodské desiatky možno pritom nachádzať zaujímavé analógie aj v priemyslovských Čechách. Najvýznamnejšiu paralelu k šomodským desiatkam predstavujú spory o desiatky z troch severočeských provincií (Bilíňsko, Děčínsko, Litoměřicko) medzi Břevnovským opátstvom a Pražským biskupstvom za biskupa Ondreja. „Břevnovské“ desiatky z týchto provincií sa považujú, obdobne ako šomodské, za donáciu z konca 10. storočia, ktorou mal hmotne zabezpečiť prvý břevnovský konvent pražský biskup a údajný spoluzakladateľ kláštora sv. Vojtech.²⁵ Desiatky z troch severočeských provincií však pripomínajú prípad šomodských desiatkov aj samotnou dobou a okolnosťami vzniku desiatkových sporov. Ku konfirmácii pôvodného papyrusového originálu pápežského privilégia Jána XV. pre kláštor v Břevnove pristúpili břevnovskí mníši v roku 1224, teda bezprostredne po intenzívnom spore medzi Přemyslom Otakarom I. a pražským biskupom Ondrejom v rokoch 1216 – 1222 (podrobne Žemlička 1981, 704-730). Konfirmáciu tak možno vnímať ako reakciu břevnovských benediktínov na silnejúci tlak svetskej cirkvi. Za obdobné možno považovať aj mechanizmy, ktorými mníši v Pannonhalme a v Břevnove pristúpili k obrane ohrozených desiatkov. S veľkou pravdepodobnosťou sa totiž práve v dôsledku nastupujúcich desiatkových sporov uchýľovali opáti týchto kláštorov k spísaniu interpolovaných listín, ktoré mali nahradiť staršie, obsahom a výpovednou hodnotou už nevyhovujúce písomnosti.²⁶ Tzv. břevnovské falzá sa v tejto podobe zachovali dodnes.

V sporoch o šomodské desiatky bola rozhodujúcim argumentom tzv. privilegiálna listina kráľa sv. Štefana.²⁷ Príklad tohto umne skonštruovaného falza, či skôr interpolácie výstižne dokladá

²¹ O sporoch so Záhrebským biskupstvom platí konštatovanie z predchádzajúcej poznámky, v rámci príspevku sa im tak podrobnejšie venovať nebudem. K hodnote friesachských denárov a k okolnostiam ich vyplácania v Uhorsku za vlády Ondreja II. pozri Bálint Hóman (1916, 79-82, 289-314).

²² Uriáš sa intenzívne súdil predovšetkým s benediktínskym opátstvom v Somogyvári, vesprímskymi biskupmi, Ostrihonským arcibiskupstvom, vesprímskymi johanitmi a Stoličnobelehradskou kapitulou.

²³ Podrobne pozri Bloch 2010, 79-92; Bloch 1967, 230-243. Ide, prirodzene, o zovšeobecnenie podstatne variabilnejšieho vývoja, ktorého počiatky siahajú v západoeurópskom prostredí hlboko do 11. storočia.

²⁴ K dopadom vrcholnostredovekej transformácie v tzv. „dlhom“ 13. storočí na reholné prostredie pozri Borovský 2010, 307-318.

²⁵ Friedrich 1914 – 1917, 347-350, č. 375.

²⁶ K analýze privilégia Jána XV. pre Břevnovský kláštor pozri Gustav Friedrich (1905, 12-21); Václav Hrubý (1920, 117-126); novšie Josef Žemlička (1993, 25-39).

²⁷ Ku genéze výskumu listiny pozri Gábor Thoroczky (1996, 90-109).

nároky, ktoré pri predkladaní dokazovacích prostriedkov kládla na sporiace sa strany stredoveká právna tradícia. Účinnosť týchto dôkazov totiž spočívala predovšetkým v preukázateľnej starobylosti ich pôvodu. Z tohto pohľadu nie je prekvapujúca ani následná snaha Uriáša o konfirmáciu privilegiálnej listiny kráľa Štefana Ondrejom II. v roku 1213. V záujme zadostučinenia spravodlivosti a právu (*ut ius exigit*) žiadal Uriáš panovníka o potvrdenie a obnovenie (*corroborare et renovare*) rozhodnutia, ktorým disponovalo opátstvo od dávnych čias (*tante prerogative, quam ex longa antiquitate possidet*). Žiadosť opáta bola motivovaná odstránením akýchkoľvek úkladov či pochybností (*ad recidendum quamlibet calumpniam*) – v zmienke sa už zreteľne odrážajú nedávne udalosti, ktoré samotnú potrebu konfirmácie bezprostredne vyvolali (Erdélyi 1902, 625, č. 39).

Širšie koncipované práce západných medievalistov pozadí stredovekého falšovania naznačujú, že pre predstaviteľov cirkevných elít nepredstavovalo priradovanie vlastných textov k menám a pečatiam adorovaných panovníkov morálnu dilemu.²⁸ Aj príklad šomodských desiatok dokladá, že sa nezriedka jednalo o jediný účinný spôsob, ako právne ukotviť výsady a majetky cirkevných inštitúcií. V desiatkových sporoch bolo pritom kráľovské zákonodarstvo v Uhorsku jednoznačne na strane episkopátu. Nárokmi biskupov mohli v tomto smere otriasť iba dôkazy, ktoré sa opierali o autoritu svätého kráľa a preukázanú starobylosť nárokovovaných práv. V súvislosti s desiatkovými spormi Uriáša so záhrebskými biskupmi stojí na druhej strane za pozornosťou, že sa už za riekou Drávou argumenty opáta nepresadili. Jedným z rozhodujúcich činiteľov tu však opát mohla byť existujúca staršia tradícia. Z diecézneho územia záhrebských biskupov totiž šomodské desiatky Pannonhalme nikdy predtým neplynuli. Zainteresovaným stranám a predstaviteľom súdnej moci musel byť nesúlad medzi rozsahom komitátneho územia v čase donácie desiatok Pannonhalmskému klášturu a pomermi z 13. storočia celkom zrejmy – presmerovanie desiatkovej platby by v tomto prípade narúšalo od prelomu 11./12. storočia existujúci stav. Aj pod dojemom tejto skutočnosti sa tak mohla argumentačná prevaha opáta na území Záhrebského biskupstva oslabovať. Otáznym ostáva, do akej miery by dokázal pannonhalmský opát zabezpečiť plynulý výber desiatok z odľahlej, ťažko prístupnej a logisticky nezabezpečenej oblasti. Ani štedrá kompenzácia vyplatená Pannonhalme záhrebským biskupom tak nakoniec nemusela byť vnímaná medzi početnými desiatkovými spormi iniciovanými Uriášom ako jednoznačný neúspech.

REFERENCES

Primary sources

- Bak, János M. et al. (eds.). 1999. *Decreta regni mediaevalis Hungariae I (1000 – 1301)*. Idyllwild.
- Fejér, Georgius (ed.). 1829a. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I*. Budae.
- Fejér, Georgius (ed.). 1829b. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis III*. Budae.
- Friedrich, Gustav (ed.). 1914-1917. *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I*. Pragae.
- Györffy, György (ed.). 1992. *Diplomata Hungariae Antiquissima. Accedunt Epistolae et Acta ad historiam Hungariae pertinentia*. Budapest.
- Wenzel, Gusztáv (ed.). 1861. *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Árpád-kori új okmánytár I*. Pest.

²⁸ Poukázať možno v tejto súvislosti predovšetkým na rozsiahly výstup z medzinárodnej konferencie venovanej stredovekému falšovaniu z rôznych perspektív: *Fälschungen im Mittelalter. Internationaler Kongress der Monumenta Germaniae Historica. München, 16. – 19. September 1986 (I-V)*. *Schriften der Monumenta Germaniae Historica*, Band 33. Hannover 1988.

Závodszy, Levente (ed). 1904. A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest.

Secondary sources

- Bloch, Marc*. 2010. Feudální společnost. Praha.
- Bloch, Marc*. 1967. Natural economy or money economy: a pseudo-dilemma. In *Land and work in mediaeval Europe*. London, 230-243.
- Borovský, Tomáš*. 2010. Několik otázek nad přemyslovským 13. stoletím. In *Wihoda, Martin – Reiting, Lukáš* (eds.). *Proměna středověčného Evropy raného a vrcholného středověku. Mocenské souvislosti a paralely*. Brno, 307-318.
- Erdélyi, László*. 1902. A Pannonhalmi Szent-Benedek rend története I. Budapest.
- Druga, Marek*. 2019. Comitatus decimationem abbati subiugarem. K pôvodu donácie šomodských desiatkov. In *Forum Historiae* 13/2, 75-88.
- Érszegi, Géza*. 1996. Szent István pannonhalmi oklevele (Oklevéltani-filológiai kommentár). In *Takács, Imre* (ed.). *Mons Sacer 996 – 1996 I. Pannonhalma*, 47-89.
- Fälschungen im Mittelalter. Internationaler Kongress der Monumenta Germaniae Historica. München, 16. – 19. September 1986 (I-V)*. In *Schriften der Monumenta Germaniae Historica, Band 33*. Hannover 1988.
- Font, Márta*. 1999. Könyves Kálmán és kora. Szekszárd.
- Friedrich, Gustav*. 1905. O privilegiu papeže Jana XV. daném v r. 993 klášteru Břevnovskému. In *Český časopis historický* 11, 12-21.
- Hóman, Bálint*. 1916. Magyar pénztörténet 1000 – 1325. Budapest.
- Hrubý, Václav*. 1920. Falsa břevnovská. In *Český časopis historický*, roč. 26, 117-126.
- Kristó, Gyula*. 2002. Joghatóság Somogy felett Szent István korában. In *Veszprém, László* (ed.). *Szent István és az államalapítás*. Budapest, 449-453.
- Lados, Tamás*. 2016. Megjegyzések a pannonhalmi gyermektized történetéhez. In *Magister historiae II. Válogatott tanulmányok a 2014-ben és 2015-ben megrendezett középkorral foglalkozó, mesterszakos hallgatói konferenciák előadásaiból*. Budapest, 73-98.
- Solymosi, László*. 1996. Albeus mester összeírása és a pannonhalmi apátság tatarjárás előtti birtokállománya. In *Takács, Imre* (ed.). *Mons Sacer 996 – 1996. Pannonhalma 1000 éve I. Pannonhalma*, 515-526.
- Solymosi, László*. 2002. Püspöki joghatóság Somogyban a 11. században. In *Veszprém, László* (ed.). *Szent István és az államalapítás*. Budapest, 439-448.
- Solymosi, László*. 2016. Szent István és a pannonhalmi apátság somogyi tizedjoga. In *Somorjai, Ádám – Zombori, István* (eds.). *Episcopus, archiabbas, Benedictinus, historicus ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára*. Budapest, 11-24.
- Thoroczkay, Gábor*. 1996. Szent István pannonhalmi oklevelének historiográfiája. In *Takács, Imre* (ed.). *Mons sacer 996 – 1996 I. Pannonhalma*, 90-109.
- Zsoldos, Attila*. 2002a. Somogy és Visegrád megye korai története, valamint a „várelemek spontán expanziója“. In *Veszprém, László* (ed.). *Szent István és az államalapítás*. Budapest, 471-477.
- Zsoldos, Attila*. 2002b. Somogy megye korai történetének forrásairól. In *Veszprém, László* (ed.). *Szent István és az államalapítás*. Budapest, 451-461.
- Žemlička, Josef*. 1993. K hodnověrnosti listiny Jana XV. pro klášter v Břevnově (31.V.993). In *Bláhová, Marie – Hlaváček, Ivan* (eds.). *Milénium břevnovského kláštera (993 – 1993)*. Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách. Praha, 25-39.

Žemlička, Josef. 1981. Spor Přemysla Otakara I. s pražským biskupem Ondřejem. In Československý časopis historický 29, 704-730.

Mgr. Marek Druga, PhD.
Slovak Academy of Sciences
Institute of History
P. O. Box 198
Klemensova 19
814 99 Bratislava
Slovakia
marek.druga@savba.sk